

## ТЎЛОВ АМАЛИЁТИНИНГ МЕЪЁРИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

**Otakuzieva Zuxra Maratdaevna<sup>1</sup>, Hakimova (Isayeva) Lobar Baxodirovna<sup>2</sup>**

<sup>1</sup>*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor v.b.*

<sup>2</sup>*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti huzuridagi Nanotexnologiyalarni rivojlantirish markazi, hisobchi*

<sup>1</sup>*e-mail: zukhra.otakuzieva@rambler.ru*

Ўзбекистон Республикасида тўлов тизимлари фаолиятининг бирламчи аҳамиятга эга бўлган меъёрий-ҳуқуқий асоси бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги қонуни ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги қонунига мувофиқ:

– тўлов тизими тўловларни тўлов тизимининг оператори, тўлов тизими иштирокчилари ва (ёки) тўлов ташкилотларининг тўлов тизими оператори томонидан белгиланган тўлов тизимининг тартиб-таомилларини, инфратузилмасини ва қоидаларини қўллаш воситасида ҳамкорлик қилиш йўли билан амалга оширишни таъминлайдиган муносабатлар мажмуидир;

– агар тўлов тизимининг узлуксиз ишлаши Ўзбекистон Республикаси тўлов хизматлари бозорининг барқарор фаолият кўрсатишига ёрдам берса, унинг ишидаги тўхталишлар (узилишлар) эса Ўзбекистон Республикаси тўлов хизматлари бозорида таваккалчиликларнинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин бўлса, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ушбу тўлов тизимини муҳим тўлов тизими жумласига киритади;

– агар тўлов тизими тўлов хизматлари бозорининг Марказий банк томонидан мазкур бозор учун белгиланган миқдордан кўп улушини эгаллаган бўлса ва тўловлар тўлов тизими орқали Ўзбекистон Республикаси ҳудудида Марказий банк томонидан белгиланадиган кўрсаткичлардан кам бўлмаган ҳажмда бир йил давомида амалга оширилса, бу тизим муҳим тўлов тизими жумласига киради;

– тўлов тизимидаги таваккалчиликларни бошқариш тизими таваккалчиликларни аниқлаш, мониторинг қилиш ва бошқариш, шунингдек тўлов тизимининг узлуксиз ишлашини таъминлаш тартиб-таомилларини белгилайди ҳамда тўлов тизими операторининг фаолиятини тиклаш режасини ўз ичига олади;

– тўлов хизматларини етказиб берувчилар Марказий банк, банклар, тўлов ташкилотлари, тўлов агентлари ва тўлов субагентларидан иборат бўлиб, тўлов хизматларини етказиб берувчи тўлов хизматларини фақат тўлов хизматларидан фойдаланувчининг фармойишида назарда тутилган шартларга мувофиқ кўрсатади;

– банклар ва тўлов ташкилотлари тўлов хизматларидан фойдаланувчиларга тўлов хизматларини тўлов агенти ва тўлов субагенти орқали кўрсатишга ҳақли;

– тўлов тизимларини тартибга солиш мақсадида Марказий банк:

\*тўлов тизимлари операторларининг фаолиятини ва тўлов ташкилотларининг фаолиятини лицензиялашни амалга оширади;

\*тўлов тизимлари операторларининг реестрини ва тўлов ташкилотларининг реестрини юритади;

\*тўлов тизими қоидаларини ва тўлов ташкилотининг тўлов тизими иштирокчилари билан ҳамкорлиги тартибини келишиб олишни амалга оширади;

\*тўлов тизимларининг муҳимлик мезонларини аниқлайди;

\*тўлов тизимлари устидан назоратни амалга оширади;

\*тўлов тизимлари операторларига ва тўлов ташкилотларига нисбатан ушбу Қонун талабларини бузганлик учун чоралар ҳамда санкциялар қўллайди;

\*Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд пулсиз тўловларнинг амалга оширилиши тартибини белгилайди [1].

Шунингдек, Қонуннинг 33-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тўловларни амалга оширишда қуйидаги тўлов ҳужжатларидан фойдаланилиши белгилаб берилган:

– тўлов топшириқномаси;

– тўлов талабномаси;

– инкассо топшириқномаси;

– мемориал ордер;

– аккредитив;

– крим ва чиким касса тўлов ҳужжатлари.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонунига мувофиқ:

– тўловларни амалга ошириш банклар томонидан амалга ошириладиган молиявий операция ҳисобланади;

– банклар томонидан тўловларнинг ўз вақтида ўтказилмаганлиги қўпол қоидабузарлик ҳисобланади ва ушбу қоидабузарлик учун банк томонидан ўтган молия йили давомида олинган соф фойданинг беш фоизи ёки банк жами капиталининг бир фоизи миқдоридан ортиқ

бўлмаган миқдорда ёки банк кузатув кенгашининг, бошқарувининг аъзосидан ёки муҳим аҳамиятга эга ходимидан жарима қўлланилаётган ойдан аввалги бир йил ичида олинган мукофотнинг юз фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима ундирилади;

- банклар ҳисоб-китоб марказлари ва вакиллик ҳисобварақлари орқали ҳисоб-китобларни амалга ошириши мумкин [2].

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги қонунига кўра:

- тўлов тизимлари ишлашининг барқарорлигини таъминлаш Марказий банк фаолиятининг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади;

- Марказий банк Ўзбекистон Республикасида ҳисоб-китобларни амалга ошириш қоидаларини белгилайди;

- ўзи белгилайдиган тартибда ва шартларда банкларга қисқа муддатли кредитлар, шунингдек ликвидлиликни тезкор суръатда қўллаб-қувватлаш учун кредитлар беради;

- пул бозорида ликвидлиликни тақдим этиш ва уни олиб қўйиш бўйича операциялар ўтказиш;

- ликвидлиликнинг вақтинчалик тақчиллиги юзага келганда тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида Марказий банк ликвидлиликни сақлаб туриш учун тижорат банкларига уч ойгача бўлган муддатга қисқа муддатли кредитлар тарзида тезкор ёрдам беришга ҳақли. Мазкур кредитлар бўйича фоиз ставкаси Марказий банкнинг бошқа кредитларига доир амалдаги ставкалардан кам бўлмаслиги ва у банкнинг активлари билан таъминланган бўлиши керак [3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга ошириш, мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибадорлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш, иқтисодиётда молиявий ресурсларни кўпайтириш мақсадида, келгуси 5 йилда фонд бозори айланмасини 200 миллион АҚШ долларида 7 миллиард АҚШ долларига етказиш, республиканинг экспорт салоҳиятини ошириш орқали 2026 йилда республика экспорт ҳажмларини 30 миллиард АҚШ долларига етказиш миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлашнинг устувор йўналишлари сифатида белгиланган [4]. Бу эса, миллий ва халқаро тўлов тизимлари орқали амалга ошириладиган тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш заруриятини юзага келтиради.

2020 - 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегиясида банкларнинг самарали инфратузилмасини яратиш ва фаолиятини автоматлаштириш, банк ишининг замонавий стандартларини, ахборот технологиялари ва дастурий маҳсулотларни жорий этиш банк тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари сифатида эътироф этилган [5].

Тўлов тизимларини, шу жумладан, Марказий банкнинг банклараро электрон тўлов тизимини барқарор ишлашини таъминланиши нақдсиз тўловларнинг узлуксизлигини таъминлашга хизмат қилади. Бунда, албатта, тижорат банкларининг етарли даражада ликвидли бўлиши муҳим амалий аҳамият касб этади. Чунки, жисмоний ва юридик шахсларнинг нақд пулсиз тўловлари тижорат банклари орқали ўтади. Тижорат банкининг етарли даражада ликвидли бўлмаслиги нақд пулсиз тўловларнинг узлуксизлигини таъминлаш имконини бермайди. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки томонидан тижорат банкларининг ликвидлилигига нисбатан бир нечта пруденциал талаблар ўрнатилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг 2015 йил 22 июлдаги 19/14-сонли “Тижорат банкларининг ликвидлилигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори билан “Тижорат банкларининг ликвидлилигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисидаги низом тасдиқланди.

Мазкур Низом Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2015 йил 13 августда 2709-рақам билан рўйхатдан ўтказилди.

“Тижорат банкларининг ликвидлилигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги низомга мувофиқ, тижорат банкларининг ликвидлилигига нисбатан қуйидаги пруденциал талаблар ўрнатилди:

- лаҳзали ликвидлилик коэффициенти бўйича минимал меъёрий талаб – 0,10;
- жорий ликвидлилик коэффициенти бўйича минимал меъёрий талаб – 0,30;
- ликвидлиликни қоплаш меъёри коэффициенти бўйича минимал меъёрий талаб – 1,0;
- соф барқарор молиялаштириш меъёри коэффициенти бўйича минимал меъёрий талаб – 1,0 [6].

Шуниси аҳамиятлики, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 апрелдаги ПҚ-4699-сонли “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорининг қабул қилиниши нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш амалиётининг меъёрий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришда муҳим ўрин тутди. Бунинг сабаби шундаки, мазкур Қарорда иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни янада ривожлантириш бўйича қуйидаги долзарб вазифалар белгиланди:

- 2023 йилга келиб рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини 2 бараварга кўпайтиришни назарда тутган ҳолда, шу жумладан ишлаб чиқаришни

бошқаришда ахборот тизимлари комплексини жорий қилиш, молиявий-хўжалик фаолиятда ҳисобот юритишда дастурий маҳсулотлардан кенг фойдаланиш, шунингдек, технологик жараёнларни автоматлаштириш орқали уни жадал шакллантириш;

– 2020-2021 йилларда барча соғлиқни сақлаш муассасалари, мактаблар ва мактабгача таълим ташкилотларини, шунингдек, қишлоқлар ва маҳаллаларни юқори тезликдаги Интернет тармоғига улаш ҳамда алоқа хизматлари сифатини оширишни кўзда тутган ҳолда мамлакатнинг рақамли инфратузилмасини тўлиқ модернизация қилиш ва замонавий телекоммуникация хизматларидан барча ҳудудларда фойдаланиш имкониятини таъминлаш;

– 2022 йилга қадар электрон давлат хизматлари улушини 60 фоизгача етказишни назарда тутган ҳолда давлат ахборот тизимлари ва ресурсларини яратиш ҳамда интеграция қилиш, давлат маълумотлар базаларидаги ахборотларни унификация қилиш, шунингдек, давлат хизматларини кўрсатиш тартиботларини оптималлаштириш ва тартибга солиш орқали электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш;

– дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва технологик майдончалар яратиш орқали «рақамли тадбиркорлик»ни ривожлантириш, 2023 йилга келиб ушбу соҳадаги хизматлар ҳажмини 3 бараварга ошириш ва уларнинг экспортини 100 миллион долларга етказиш;

– таълим тизимининг барча босқичларида рақамли технологияларни кенг жорий этиш ва замонавий иқтисодиёт учун зарур бўлган рақамли билимларнинг даражасини ошириш, таълим инфратузилмасини такомиллаштириш [7].

Республикамизда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида фойдаланиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг 2020 йил 15 февралдаги 3/12-сонли Қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисида”ги низомда белгиланган.

#### **Фойдаланилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар рўйхати**

- [1] Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 02.11.2019 й., 03/19/578/3986-сон.
- [2] Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Банклар ва банк фаолияти тўғрисида//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.11.2019 й., 03/19/580/3994-сон; 07.01.2020 й., 03/20/600/0023-сон.
- [3] Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.11.2019 й., 03/19/582/4014-сон.
- [4] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги//www.lex.uz.

- [5] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сонли Фармони. 2020 - 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислох қилиш стратегияси тўғрисида// (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.05.2020 й., 06/20/5992/0581-сон).
- [6] Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг 2015 йил 22 июлдаги 19/14-сонли “Тижорат банкларининг ликвидлилигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарорига илова. “Тижорат банкларининг ликвидлилигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисида”ги низом// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 32-сон, 437-модда; 2017 й., 25-сон, 559-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.04.2018 й., 10/18/2709-2/1100-сон, 22.04.2019 й., 10/19/2709-3/2980-сон; 25.02.2020 й., 10/20/2709-4/0221-сон).
- [7] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 апрелдаги ПҚ-4699-сонли “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2020 й., 07/20/4699/0520-сон; 24.07.2020 й., 06/20/6033/1094-сон.